

dr hab. Iwona Jażewicz, prof. AP
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Turystyki
Akademii Pomorskiej w Słupsku

**Ocena rozprawy doktorskiej mgr Marleny Dyszy
pt. „Przeobrażenia przestrzenno-funkcjonalne strefy podmiejskiej konurbacji
katowickiej na przykładzie wybranych gmin wiejskich” wykonanej
na Wydziale Nauk Przyrodniczych Uniwersytetu Śląskiego
pod kierunkiem dr hab. Elżbiety Zuzańskiej - Żyśko, prof. UŚ**

Praca mgr M. Dyszy wpisuje się w stosunkowo nowy w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej nurt badań dotyczący przemian funkcjonalno-przestrzennych. Należy zaznaczyć, iż do 1989 r. szerszy zasięg miały badania funkcji i struktury funkcjonalnej opartej o koncepcję teorii bazy ekonomicznej. Zainteresowanie problematyką struktur funkcjonalno-przestrzennych wzrosło dopiero od okresu przemian ustrojowych w końcu ubiegłego wieku. Ten nurt badań geograficznych pozwala na analizę przemian struktur przestrzennych i poszukiwanie prawidłowości tych zmian, zwłaszcza w sferze społecznej. Z tego też względu uważam, że podjęcie przez Autorkę badań w tym zakresie jest ważnym i aktualnym przedsięwzięciem wzbogacającym wiedzę w ramach geografii osadnictwa.

Recenzowana rozprawa doktorska obejmuje 307 stron tekstu, w tym 69 tabel i 116 rycin. Autorka wymienia także 8 nienumerowanych źródeł internetowych oraz 2 fotografie. Sam tekst pracy liczy 279 stron, co jedynie częściowo można wytłumaczyć wielowątkowym ujęciem podjętego tematu badawczego. Tekst pracy uzupełnia obszerna bibliografia, ujęta na 15 stronach i obejmuje 368 pozycji literatury, w tym 52 w językach obcych, głównie w j. angielskim. Należy podkreślić, iż Autorka wykazała się dużym odczytaniem w literaturze geograficznej, jak i pokrewnej, ponadto we właściwy sposób powołuje się w odpowiednich fragmentach rozprawy na większość prac.

Recenzowana rozprawa składa się ze wstępu, ośmiu logicznie ułożonych rozdziałów merytorycznych oraz podsumowania i wniosków. Zaprezentowany układ pracy jest poprawny choć rozpiętość między rozdziałami o charakterze merytorycznym jest zróżnicowana i wynosiła od 20 stron (rozdział 6) do 45 stron (rozdział 5). W mojej ocenie układ pracy jest skonstruowany logicznie i oceniam go pozytywnie, choć zastanawia mnie konfiguracja rozdziału drugiego.

W rozdziale wstępnym, który Autorka nazywa jako założenia teoretyczne pracy prezentuje sformułowane cele, hipotezy badawcze, przedmiot i zakres pracy, omawia

materiały źródłowe oraz wykorzystane metody badawcze, a także przedstawia dorobek naukowy i koncepcje badawcze w zakresie badań obszarów wiejskich. Zasadniczym celem dysertacji jest ukazanie przeobrażeń przestrzenno-funkcjonalnych obszarów wiejskich oraz określenie przebiegu współczesnych procesów urbanizacji. Do realizacji postawionego celu Autorka wykorzystuje cele cząstkowe tj. cel poznawczy, aplikacyjny i metodyczny. Założone z kolei cele badawcze warunkują dobrze sformułowane 3 hipotezy badawcze. Po pierwsze, przemiany przestrzenno-funkcjonalne obszarów wiejskich położonych w strefie oddziaływania miast konurbacji katowickiej wskazują na tworzenie się nowych zakresów wpływów, a tym samym świadczą o rozwoju jakościowych zmian procesów urbanizacji z punktu widzenia przemian demograficznych, ekonomicznych, przestrzennych, funkcjonalnych i społecznych. Po drugie że obszary wiejskie są istotnym zapleczem dla mieszkańców konurbacji katowickiej w zakresie funkcji mieszkaniowej związanej z zabudową jednorodzinną, co wskazuje na rosnące, silne powiązania przestrzenne z dużymi i średnimi miastami. W badanym okresie zwiększyła się rola obszarów wiejskich jako zaplecza funkcji mieszkaniowej. Pochodną zmian przestrzennych, które świadczą o przebiegu współczesnych procesów urbanizacji w strefie podmiejskiej konurbacji katowickiej, są zmiany funkcjonalne. Po trzecie nowe inwestycje mieszkaniowe tworzą różne typy zabudowy, zarówno skoncentrowane, jak i rozproszone oraz wpływają na lokalną przestrzeń przyczyniając się do nasilenia procesów suburbanizacji o zróżnicowanym tempie i kierunku przemian. W mojej ocenie sformułowane koncepcje badawcze uważam za poprawne, a umiejętność formułowania uogólnień przez Autorkę poczytuję za dużą zaletę jako naukowca.

Zakres czasowy pracy obejmuje lata 2002-2017 jak pisze Autorka daje on możliwość zaobserwowania zmian kierunków oraz określenia tendencji zachodzących przemian w strukturach funkcjonalno-przestrzennych. Podziela pogląd Doktorantki tym bardziej że początek okresu badawczego przypada na 2002 r., który był rokiem Narodowego Spisu Powszechnego i dawał większą szansę uzyskania potrzebnych materiałów statystycznych. W mojej ocenie jest to wystarczający interwał czasowy, który pozwala na uchwycenie tendencji zmian.

Teren badań natomiast tworzy osiem gmin wiejskich położonych w województwie śląskim na terenie 6 powiatów o zróżnicowanym potencjale demograficznym, zróżnicowanym typie sieci osadniczej, różnej dostępności komunikacyjnej oraz różnym poziomie zurbanizowania. Taki dobór gmin moim zdaniem jest poprawny, choć ma charakter arbitralny i może pozostać dyskusyjny. Pochwalam natomiast zamysł Autorki, że to

właśnie różnorodność jednostek osadniczych może stanowić źródło inspirujących analiz w badaniach geograficznych.

Realizacja postawionych celów badawczych oraz weryfikacja postawionych hipotez wymagała zgromadzenia różnorodnych materiałów źródłowych. W pracy wykorzystano zarówno materiały pierwotne jak i wtórne. Informacje wtórne pochodziły z baz danych udostępnianych przez Główny Urząd Statystycznych, przede wszystkim z Banku Danych Lokalnych głównie w zakresie demografii, rynku pracy i rolnictwa. Użyteczne okazały się również bazy zasobów kartograficznych (Baza Danych Obiektów Topograficznych), a także materiały kartograficzne i geodezyjne. Pochwalam szczególnie Panią mgr Marlenę Dyszy za uzyskanie niepublikowanych materiałów pochodzących ze spisów i rejestrów różnych instytucji, w tym m.in. starostw powiatowych i Urzędu Marszałkowskiego w Katowicach. Dotarcie bowiem do tych materiałów, które często są rozproszone i nieuporządkowane, a dodatkowo chronione przepisami prawa wymaga dużego zaangażowania i poświęconego czasu. Materiały pierwotne natomiast zostały zgromadzone w oparciu o przeprowadzoną inwentaryzację terenową, a jednocześnie zweryfikowane innowacyjnymi metodami fotogrametrycznymi. Takie podejście Autorki pomaga uzupełniać naszą wiedzę wynikającą z danych zawartych, często w ułomnych statystykach oficjalnych. Generalnie zaprezentowane materiały źródłowe wykorzystane w recenzowanej pracy są w mojej ocenie dobrane właściwie, dają rzetelne i wiarygodne podstawy do realizacji oraz weryfikacji przyjętych założeń i celów badawczych.

Podjęty temat badawczy wymagał zastosowania różnorodnych metod analizy. Autorka skutecznie posłużyła się metodami z grupy badań społecznych (typologia J.W.Webba) oraz bardziej złożonymi metodami dla potrzeb analiz przestrzennych (metoda rangowa, wskaźnik koncentracji Kostrubca, pomiar odległości i czasu przejazdu), a także metodami prezentującymi zmiany specjalizacji gmin (wskaźnik specjalizacji lokalnej P.S. Florence'a. Uzyskane wyniki badań, które Autorka wykonała w programie MapInfo i QGIS zostały wykorzystane do przygotowania licznych prezentacji kartograficznych oraz zestawień tabelarycznych. Ich wykonanie jest poprawne, charakteryzują się one dobrą jakością i czytelnością, choć moim zdaniem mają zbyt skromny opis wykorzystanych źródeł.

Podjęty problem badawczy wymagał zapoznania z bogatą literaturą przedmiotu. Doktoranta i słusznie omówiła właściwie w pierwszej kolejności dorobek naukowy w zakresie geografii rolnictwa i geografii wsi w Polsce i na świecie, a następnie wskazała prace dotyczące obszaru swoich badań. Przygotowany przegląd literatury pozwolił wskazać iż badania obszarów wiejskich obejmują szeroki wachlarz zjawisk i procesów dokonujących się

na obszarach wiejskich, że zmieniały się problemy badawcze jak również metody ich poznawania i rozwiązywania. Dodatkowym atutem pracy jest zaprezentowanie teoretycznych koncepcji badawczych dotyczących problematyki wiejskiej. Szkoda, że Autorka nie wskazuje, które z wymienionych koncepcji znajdują odzwierciedlenie w świetle prowadzonych przez siebie badań. Należy stwierdzić, że zaprezentowana w rozdziale wstępnym procedura badawcza jest poprawna i daje wszelkie podstawy do realizacji podjętego tematu badawczego.

W rozdziale drugim „Położenie gmin w przestrzeni geograficznej” Autorka dokonuje charakterystyki poszczególnych gmin przyjętych do badań w kontekście uwarunkowań osadniczych, komunikacyjnych, mniej uwagi poświęca determinantom środowiska przyrodniczego. Taka konfiguracja rozdziału moim zdaniem umożliwia wyjaśnienie i zrozumienie, że atrakcyjność lokalizacji to potencjalne mniej lub bardziej wymierne korzyści pod warunkiem, że zostaną one w porę dostrzeżone i wykorzystane. Zastanawia mnie jednak jakie względy zadecydowały o skromnej konstrukcji wewnętrznej omawianego rozdziału (brak podziału na podrozdziały).

Część empiryczną rozprawy otwiera rozdział trzeci nt: „Migracje wewnętrzne jako determinanta zmian ludnościowych”. Autorka obok omówienia we właściwy sposób tendencji rozwoju demograficznego ośmiu analizowanych gmin w okresie 1999-2017 przedstawia zmiany w przyroście naturalnym choć podrozdział zatytułowała jako ruch naturalny. Wnikliwa analiza zmian w zaludnieniu oraz rozmiarach przyrostu naturalnego wykazała, że badane gminy są zróżnicowane i reprezentowały odmienne typy przemian. Dobrym podsumowaniem prowadzonych analiz była przygotowana klasyfikacja gmin z wykorzystaniem metody J.W.Webba. Pozwoliła ona jednoznacznie wskazać pozytywne zmiany w zakresie zaludnienia głównie dzięki korzystnym przepływom migracyjnym. Z kolei szczegółowa interpretacja ruchu migracyjnego wykazała zróżnicowanie gmin w tempie, rozmiarach i kierunkach migracyjnych. Okazało się przy tym jak słusznie zauważa Autorka że migracje wewnętrzne przyczyniły się do przemian ludnościowych, a jednocześnie do urbanizacji demograficznej i przestrzennej.

Pochwalam natomiast Autorkę, że nie ograniczyła się tylko do suchych analiz demograficznych, ale ukazała również w omawianym rozdziale konsekwencje zmian ludnościowych, a ponadto uwzględniając kryterium migracji wydzieliła strefy wpływu miast. Dokonując podsumowania tego fragmentu pracy stwierdzam poprawność prowadzonych analiz demograficznych. Mam jednak pewne wątpliwości do zakresu czasowego prowadzonych badań, przykładowo zmiany zaludnienia dotyczą lat 1999-2017, zaś ruchu

migracyjnego 2002-2015, podczas gdy zakres czasowy określony we wstępie rozprawy to lata 2002-2017. Może warto przygotowując pracę do ewentualnej publikacji rozważyć zmianę kolejności podrozdziałów. Proponuję zamianę miejsca podrozdziału 3.1.3. na miejsce 3.2.3 i podrozdziału 3.2.1. na miejsce 3.2.2.

Interesującym i wartościowym poznawczo jest rozdział czwarty nt: "Przestrzenne przemiany w użytkowaniu ziemi", bowiem w gospodarce planowej brak funkcjonowania renty gruntowej ograniczał ten nurt badań. Autorka w omawianym rozdziale koncentruje swoją uwagę na wydobyciu specyfiki przestrzennej gmin zapisanej w formach użytkowania ziemi posługując się licznymi prezentacjami kartograficznymi i oryginalnymi zestawieniami tabelarycznymi. Wykazała przy tym, że badane obszary wiejskie wpisują się w ogólne trendy przemian użytkowania ziemi charakterystyczne dla dużych aglomeracji i regionów miejskich. Bardzo dobrym podsumowaniem szczegółowych rozważań co do tempa, głębokości i kierunków zmian w użytkowaniu ziemi w poszczególnych gminach jest syntetyczny zbiór informacji zawartych w tabeli 34. Wynika z nich jednoznacznie wyraźny spadek udziału użytków rolnych, kosztem wzrostu terenów zabudowanych i zurbanizowanych, przemysłowych, komunikacyjnych oraz rekreacyjnych i wypoczynkowych. Szczególną uwagę zwraca przyrost terenów zurbanizowanych i zabudowanych, a przede wszystkich terenów mieszkaniowych zarówno kosztem użytków rolnych jak i nieużytków. Dodatkowo Autorka sygnalizuje w badanych gminach zjawisko urban sprawl, co potwierdziły wyliczone wskaźniki rozlewania się zabudowy. Wydaje się zatem bardzo prawdopodobny scenariusz dalszej ekspansji terenów rezydencjalnych.

Bogatą problematykę tego rozdziału uzupełniają rozważania dotyczące roli i rangi funkcji rolniczej w strefach podmiejskich. Z jednej strony przedstawiono stan rolnictwa przed 1989 r. z dominacją małych indywidualnych gospodarstw rolnych w koegzystencji z sektorem państwowym. Z drugiej strony, Doktorantka (co prawda na podstawie wybranych mierników) wykazała jej zanik lub wyraźne ograniczenie w okresie transformacji społeczno-gospodarczej. Nasuwa mi się w tym miejscu pytanie w jaki sposób i na jakie cele rozdysponowano grunty popegeerowskie np. w gminie Zbrosławice (o najwyższym przed 1989 r. uspołecznieniu rolnictwa).

Merytorycznie z rozdziałem czwartym koresponduje rozdział piąty, szczególnie cenny bowiem duże jego fragmenty zostały oparte o studia terenowe. Autorka w sposób prawidłowy określa kierunki rozwoju nowego budownictwa oraz prezentuje jego wpływ na zmiany w układzie przestrzennym gmin na podstawie wydanych pozwoleń na budowę w latach 2003-2017. Dobrym podsumowaniem tej części rozdziału w mojej opinii jest klasyfikacja gmin

(str.159), która pozwoliła stwierdzić zróżnicowanie intensywności rozwoju nowego budownictwa badanym obszarze. Interesujące pozostają także rezultaty badań i rozwiązania graficzne (ryc. 62-69) wykonane przy pomocy metody koncentracji B. Kostrubca, co w efekcie pozwoliło zidentyfikować stan i nasilenie procesów suburbanizacyjnych. Pochwalam także zamysł Autorki, która posługując się metodą mikroanalizy, „case study” i zgromadzonym rzetelnym materiałem fotograficznym (wykonanym z użyciem drona) wyeksponowała: formy zabudowy i typy koncentracji przestrzennej nowego budownictwa (tab. 41), czynniki lokalizacji nowego budownictwa (tab. 42) oraz pochodzenie terytorialne nowych mieszkańców. Szkoda, że Autorka nie zaplanowała badań nowych mieszkańców, co z pewnością wzbogaciłoby wiedzę o ich zróżnicowaniu społeczno-ekonomicznym.

Rozdział szósty recenzowanej rozprawy doktorskiej dostarczył interesujących wyników poznawczych w aspekcie przemian funkcjonalnych. Autorka przebadła rynki pracy badanych gmin, określiła kierunki zmian w ich podstawach gospodarczych oraz zaprezentowała specjalizacje gmin w skali krajowej, regionalnej i lokalnej wykorzystując wskaźnik specjalizacji lokalnej Florence’a. Walorem tej części pracy jest analiza wyjaśniająca zmiany na lokalnych rynkach pracy. Przykładowo można tu wymienić szeroką analizę liczby pracujących według struktury wielkościowej, ale również rodzajowej podmiotów gospodarczych, przede wszystkim w grupie małych podmiotów gospodarczych, co wymagało precyzyjnych materiałów źródłowych, a z czym sobie Autorka dobrze poradziła pozyskując niepublikowane dane z GUS. Ciekawe badania przeprowadziła Doktoranta nad zróżnicowaniem aktywności gospodarczej gmin (tab.52) wyjaśniając każdorazowo przyczyny zmian. Zgadzam się, że zróżnicowanie aktywności gospodarczej w przypadku analizowanych gmin to wynik położenia w strefie oddziaływania kilku miast, różnej dostępności komunikacyjnej czy ceny ziemi. Należy również podkreślić, że interesujących wyników dotyczących specjalizacji gospodarczej dostarczyła analiza oparta o wskaźnik specjalizacji lokalnej Florence’a. Z badań wynika, że to pozarolnicze sektory gospodarki koncentrują największą liczbę pracujących (95% ogółu pracujących) z widoczną tendencją wzrostową w usługach, budownictwie i przetwórstwie przemysłowym.

W ostatnim rozdziale pracy nt: „Powiązania funkcjonalne gmin wiejskich na podstawie dojazdów do pracy” Autorka przedstawiła zasięgi dojazdów do pracy w trzech dostępnych źródłowo przekrojach czasowych tj.2006 r., 2011r. i 2016 r. oraz zaprezentowała zmiany jakie zaszły w strefach oddziaływania gmin. Dynamiczna analiza wzbogacona starannie przygotowaną wizualizacją kartograficzną (ryc.105-106, ryc.109-116) doprowadziła do uzyskania interesujących rezultatów badawczych. Autorka wymienia m. in. wzrost

natężenia wyjazdów do pracy z badanych gmin, wzrost dojazdów na coraz większe odległości czy większe zróżnicowanie kierunków dojazdów.

Pracę kończy dobrze zredagowane podsumowanie. Autorka wyprowadza w sposób przemyślany główne i szczegółowe wnioski, które generalnie potwierdzają realizację postawionych celów pracy oraz z powodzeniem zweryfikowanych hipotez badawczych. Najważniejsze stwierdzenia to:

- na obszarze badań zachodzą przeobrażenia ludnościowe, przestrzenne i funkcjonalne ale trudno określić, które z nich są najważniejsze;
- zmiany przestrzenno-funkcjonalne w strefie podmiejskiej konurbacji katowickiej są związane z bliskością miast i są determinowane głównie migracjami ludności;
- strefa podmiejska podzielona jest na różne strefy wpływu w zakresie migracji, nowego budownictwa i dojazdów do pracy, które wzajemnie się nakładają, co świadczy o utrwalaniu się policentrycznej struktury regionu;
- procesy urbanizacyjne dokonują się pod wpływem migracji oraz nowych inwestycji budowlanych;
- przemiany przestrzenno-funkcjonalne są wielokierunkowe oraz zróżnicowane pod względem ich tempa i są większe w gminach, które sąsiadują z większą liczbą miast o dużej i średniej wielkości;
- migracje ludności do strefy podmiejskiej wpływają na przekształcenia przestrzenno-funkcjonalne przyczyniając się do rozwoju urbanizacji demograficznej, suburbanizacji, wielofunkcyjności oraz zmian krajobrazowych.

Strona formalna recenzowanej rozprawy została przygotowana w sposób prawidłowy. Czytanie pracy pomimo jej dość znacznej objętości ułatwia dobrze zredagowany pod względem językowym tekst. Dobrze byłoby jednak moim zdaniem treść nowych rozdziałów rozpoczynać od nowej strony. Walorem pracy jest bez wątpienia szata graficzna. Przygotowane dobrze merytorycznie liczne mapy i wykresy prezentują się estetycznie, są czytelne i dobrze eksponują zgromadzony materiał statystyczny. Mam jednak drobne uwagi co do opisu ich źródeł czy braku podziałek przy niektórych mapach (m.in. ryc. 48, 58).

Ocenianą rozprawę doktorską mgr Marleny Dyszy cechuje dobry poziom naukowy, Autorka postawione problemy badawcze rozwiązała w sposób prawidłowy, przy pomocy trafnie dobranych i właściwie zastosowanych metod badawczych, co pozwoliło uzyskać Jej wartościowe pod względem poznawczym rezultaty badań. Należy w tym miejscu podkreślić

iż praca została oparta na dobrych podstawach koncepcyjnych i metodycznych, a zgromadzony obszerny materiał źródłowy pozwolił na realizację postawionych celów badawczych. W mojej ocenie całość opracowania wskazuje na dużą wiedzę Autorki w zakresie podjętej problematyki badawczej i świadczy o dojrzałości Jej warsztatu naukowo-badawczego.

Podsumowując powyższe uwagi recenzyjne stwierdzam, że przedłożona do recenzji rozprawa mgr Marleny Dyszy, w myśl Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. Nr 65 z 16.04.2003 r. z późniejszymi zmianami), w pełni odpowiada wymogom stawianym pracom doktorskim, w związku z tym stawiam wniosek o przyjęcie pracy i dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Iwona Jażewicz, prof. AP

Słupsk, dnia 14 marca 2020 r.